

ANALÝZA A ROZVOJ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ STUDENTŮ UČITELSTVÍ ODBORNÝCH PŘEDMĚTŮ

ANALYSIS AND DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE FUTURE TEACHERS

L. DANIELOVÁ¹, D. LINHARTOVÁ²

Abstrakt

Příspěvek popisuje problémy přípravného vzdělávání učitelů v souvislosti s tvorbou Profesního standardu učitele, s orientací na problémy obsahu studijních programů. Je zde řešena také otázka rozvoje profesních kompetencí studentů učitelství. V druhé části příspěvek seznamuje s výsledky interního výzkumného šetření, jehož součástí byla rovněž otázka spokojenosti studentů se získáním teoretických znalostí a praktických dovedností v průběhu studia, a také otázka koordinace těchto dvou složek ve studijním programu.

Klíčová slova

výzkumný projekt, studijní program, studium učitelství

Abstract

The article deals of problems of basic teacher education in context with Professional standard of teacher. The article is intent on problems content concerning form of education programme. In second part the article shows results of science and research projects. This project consists of problems of theoretical knowledge and practical skills deal with during education and also problems with their coordination in education programme.

Key words

science and research project, education programme, student teacher

Úvod

V současné době probíhá velmi živá diskuse nad tvorbou Profesního standardu učitele. Tento standard je chápán jako určitý rámec žádoucích kompetencí a činností v navrhovaných ukazatelích. Popisuje žádoucí stav, reálně dosažitelný

¹ Ing. Lenka Danielová, Ph.D., e-mail: lenka.danielova@mendelu.cz, Institut celoživotního vzdělávání MZLU v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, tel.: 545 135 201

² Doc. PhDr. Dana Linhartová, CSc., e-mail: dlinhart@mendelu.cz, Institut celoživotního vzdělávání MZLU v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, tel.: 545 135 220

za podmínky, že bude vytvořena systémová podpora učitelů ve zvyšování kvality jejich práce. (Rýdl, a kol., 2009)

Tento standard by měl sloužit také:

- k ujasňování nutnosti proměny pojetí profese učitele (jeho role a kompetence),
- k ujasňování toho, jak by měli být učitelé vzděláváni tak, aby byli schopni zvládnout všechny nové požadavky, které jsou na ně kladeny,
- k tomu, aby bylo možné plánovat a realizovat kvalitní přípravné vzdělávání, ale i uskutečňovat další vzdělávání v souladu s požadavky učitelské profese,
- k tomu, aby noví zájemci o profesi měl informace o tom, jak může vypadat profesní a kariérní růst,
- atd.

Učitel by měl být vnímán jako vysoce kvalifikovaný odborník a reflektivní praktik, jehož profese je založena na interdisciplinaritě teoretických a praktických znalostí, expertnosti v řešení výchovných a vzdělávacích situací, profesní flexibilitě, na etických a osobnostních kvalitách (Vašutová, 2004). Za významnou složkou standardu je považována prokazatelnost požadovaných kompetencí.

Pojem kompetence je podle Švece (2004) charakterizován jako komplexní demonstrovatelná schopnost jednotlivce vykonávat speciálních požadavků anebo nároků zvláštních situací při výkonu odborných pracovních funkcí a jiných hlavních mimopracovních aktivit a sociálních rolí, zahrnuje praktické znalosti, dovednosti, postoje a jiné kvality osobnosti. V celostním přístupu k profesi učitele můžeme formulovat sedm kompetencí (Vašutová, 2004):

- předmětová (oborová),
- didaktická a psychodidaktická,
- pedagogická,
- diagnostická a intervenční,
- sociální, psychosociální a komunikativní,
- manažerská a normativní,
- profesně a osobnostně kultivující

Praktické znalosti jsou chápány jako ta část profesních znalostí učitele, které vedou jeho každodenní jednání, z větší části nejsou slovně formulovány, spontánně, rutinně a někdy podvědomě vyvěrají z jeho vyučování (Janík, 2005). Povaha praktických znalostí učitele je určována celou řadou proměnných, např. rysy učitele, úroveň jeho myšlení, předchozí vzdělání, atd. K nejčastěji uváděným charakteristikám praktických znalostí učitelů náleží vázanost na praxi, detailnost, konkrétnost a specifičnost, integrovanost a organizovanost, individuálnost, implicitnost, situovanost, doménová specifičnost. Praktické znalosti jsou utvářeny především na základě životní bibliografie učitele, studia

učitelství, každodenních zkušeností z vlastní učitelské praxe, působení jiných učitelů, aj.

Otázkou problémů vysokoškolské přípravy se zabývá řada odborníků. Problémy ve vzdělávání učitelů lze rozdělit do několika skupin. Jsou to problémy odpovídajícího obsahu studijních programů učitelství, vlastní vysokoškolské výuky, kvality uchazečů a formování jejich postojů k učitelské profesi.

K problémům odpovídajícím obsahu studijních programů učitelství řadíme zejména (Vašutová, 2004):

- snaha o prosazování akademického obsahu na úkor aplikačního a praktického,
- preference oborového studia před pedagogicko-didaktickým,
- nepřiměřený poměr teoretické a praktické výuky,
- odklon teoretické výuky od reálných potřeb praxe.

Vysokoškolská příprava budoucím učitelům poskytuje základní bázi znalostí a dovedností, na které mohou efektivně navázat zkušenostmi získanými až v učitelské praxi. V obsazích studijních programů učitelství převažuje teoretická, pedagogická a didaktická příprava nad praktickou. Je dobré si uvědomit, že studenti musí být dobře vybaveni teoretickými znalostmi, které jsou následně oporou kvalifikovaného výkonu profese, a které již jako takové v dalším vzdělávání nezískají. Tyto teoretické znalosti musí však odpovídat konceptu profese a nesmí být odtrženy od profesní reality. Jak vyplynulo z výzkumného záměru Rozvoj národní vzdělanosti a vzdělávání učitelů v evropském kontextu (1999 – 2003) (Vašutová, 2004), tři čtvrtiny oslovených učitelů uvedlo, že při své přípravě na vysoké škole postrádali aplikace a odpovídající rozsah praxí, teorie byla převažující.

Často je prezentován požadavek rozšíření pedagogické praxe ve studijních programech. S tímto názorem lze souhlasit jen do jisté míry. Pokud rozšíříme pedagogickou praxi ve studijních programech, bude to na úkor teoretické přípravy studentů a vystavujeme se tím nebezpečí absence připravenosti absolventů na teoretickou reflexi.

CÍL

Cílem tohoto příspěvku je vymezit profesní kompetence učitele. Charakterizovat základní problémy v přípravném vzdělávání budoucích učitelů odborných předmětů. Analyzovat dílčí část výsledků výzkumného šetření uskutečněného na ICV MZLU v Brně u studentů bakalářského studijního programu Specializace v pedagogice v rámci interního vědecko výzkumného projektu.

Materiál a metody

Analýza vzdělávacích potřeb studentů studijního programu Specializace v pedagogice byla uskutečněna prostřednictvím pedagogického výzkumu, dotazníkovou technikou. Studentům byl v elektronické podobě předložen dotazník s převážně v uzavřené formě formulovanými otázkami. Respondenti odpovídali na otázky týkající se obsahu studia, jeho struktury, důvodů volby konkrétního typu studia. Druhá část dotazníku obsahovala otázky hodnotící význam jednotlivých klíčových kompetencí získaných studiem i vlastní klasifikaci těchto schopností, návyků a dovedností. Během výzkumu bylo osloveno 71 studentů studijního oboru Učitelství odborných předmětů (UOP) a 102 studentů studijního oboru Učitelství praktického vyučování a odborného výcviku (UPVOV). Výsledky získané dotazníkovým šetřením byly zapsány do kontingenční tabulky a byl proveden test nezávislosti chí-kvadrát pro kontingenční tabulku. V případě zjištění závislosti znaků byl k určení míry intenzity závislosti, použit Pearsonův koeficient korelace. V příspěvku byly použity také základní metody vědecké práce, především analýza, syntéza a komparace.

Výsledky a diskuse

Jedním z důležitých posláních Institutu celoživotního vzdělávání MZLU v Brně je příprava budoucích učitelů odborných předmětů a učitelů praktického vyučování a odborného výcviku v bakalářském studijním programu Specializace v pedagogice. Výuka v tomto studijním programu je orientována na získání teoretických znalostí, ale také praktických dovedností nezbytných pro výkon povolání učitele na SOŠ a SOU.

Od roku 2008 se ICV MZLU v Brně účastní interního vědeckovýzkumného projektu Analýza vzdělávacích potřeb studentů ICV MZLU v Brně vzhledem k možnostem vzdělávací instituce a požadavkům praxe. Jedním ze specifických úkolů tohoto projektu je zhodnocení kvality bakalářských studijních programů i vzdělávacích programů dalšího odborného vzdělávání a poradenské činnosti na ICV MZLU v Brně prostřednictvím rozboru vzdělávacích potřeb a požadavků praxe.

Formou elektronického dotazníku, v prostředí Univerzitního informačního systému (UIS) MZLU v Brně, byli osloveni také studenti bakalářského studijního programu Specializace v pedagogice, studijního oboru Učitelství odborných předmětů (UOP) a Učitelství praktického vyučování a odborného výcviku (UPVOV). Popis výzkumného souboru je uveden v tabulce 1. V současné době převažují, ve všech ročnících studia, studenti kombinované formy studia nad prezenční formou. Mezi studenty jsou zastoupeny více ženy než muži. Z celkového počtu 173 oslovených respondentů jich dotazník vyplnilo 90. Návratnost dotazníků činila 52 %. Studentů bakalářského studijního oboru

Učitelství odborných předmětů, v době uskutečnění výzkumného šetření na našem vysokoškolském ústavu, studovalo 71, z toho 41 odpovědělo na předložený dotazník. Návratnost dotazníku u tohoto studijního oboru činila 58 %.

Tabulka 1: Popis výzkumného souboru

	počet oslovených studentů	počet vyplněných dotazníků	návratnost dotazníků (%)	forma studia		pohlaví	
				prez.	komb.	muž	žena
UOP*	71	41	58	3	38	12	29
UPVOV*	102	49	48	19	30	13	36
celkem	173	90	52	22	68	25	65

Zdroj: Vlastní výsledky

*UOP = Učitelství odborných předmětů

*UPVOV = Učitelství praktického vyučování a odborného výcviku

V otázkách vztahující se k problematice obsahu vysokoškolské přípravy, tedy otázky číslo 14,15 a 16, byli studenti dotazováni na spokojenost se ziskem ucelené struktury teoretických vědomostí z odborných disciplín, praktických dovedností a tolik diskutovanou propojenost těchto dvou složek studia. Všechny zmiňované otázky byly uzavřeného typu, respondenti měli na výběr ze čtyř možných odpovědí.

Otázka číslo 14:

Domníváte se, že ukončením zvoleného studijního oboru získáte ucelenou strukturu teoretických vědomostí z odborných disciplín?

- ano, bez výhrad
- ano, ale jen částečně
- ne, jsme zklamán/a
- vůbec ne

Výsledky odpovědí respondentů jsou uvedeny v tabulce 2. Jak z tabulky vyplývá, u studentů studijního oboru učitelství odborných předmětů (UOP) převažuje spokojenost se ziskem ucelené struktury teoretických vědomostí v průběhu studia (39 studentů ze 40). Je nutné si povšimnout, že převažuje spokojenost částečná nad spokojeností bez výhrad. I zde studenti učitelství pociťují některé nedostatky.

Otázka číslo 15:

Domníváte se, že ukončením zvoleného studijního oboru získáte ucelenou strukturu praktických dovedností a návyků z odborných disciplín?

- ano, bez výhrad
- ano, ale jen částečně
- ne, jsme zklamán/a
- vůbec ne

Tabulka číslo 3 uvádí zjištěné četnosti odpovědí studentů UOP na otázku číslo 15. Z odpovědí studentů je zřejmé, že se získáním ucelené struktury praktických dovedností a návyků je spokojena převážná většina respondentů. V porovnání s otázkou získání teoretických znalostí ovšem ubyl počet studentů plně spokojených na úkor studentů spokojených jen částečně. Tyto zjištěné četnosti dobře korespondují i s výsledky výzkumného záměru Rozvoj národní vzdělanosti a vzdělávání učitelů v evropském kontextu (1999 – 2003). (Vašutová, 2004)

Tabulka 2: Zjištěné četnosti odpovědí studentů UOP na otázku získání ucelené struktury teoretických vědomostí z odborných disciplín

Délka pracovní praxe :							
Možnosti odpovědí:	0-1 let	1-5 let	6-10 let	11-15 let	16-20 let	21-25 let	25 a více let
Ano, bez výhrad	4	4	2	3	0	2	1
Ano, ale jen částečně	12	8	0	0	1	1	1
Ne, jsem zklamán/a	0	1	0	0	0	0	0
Nedovedu posoudit	0	0	0	0	0	0	0
Vůbec ne	0	0	0	0	0	0	0

Zdroj: Vlastní výsledky

Tabulka 3: Zjištěné četnosti odpovědí studentů UOP na otázku získání ucelené struktury praktických dovedností a návyků z odborných disciplín

Délka pracovní praxe :							
Možnosti odpovědí:	0-1 let	1-5 let	6-10 let	11-15 let	16-20 let	21-25 let	25 a více let
Ano, bez výhrad	3	0	1	0	0	1	1
Ano, ale jen částečně	11	10	1	3	1	2	1
Ne, jsem zklamán/a	0	1	0	0	0	0	0
Nedovedu posoudit	1	0	0	1	0	0	0
Vůbec ne	2	1	0	0	0	0	0

Zdroj: Vlastní výsledky

Otázka číslo 16:

Podařilo se propojit teoretické znalosti a praktické dovednosti ve Vámi vybraném studijním oboru?

- a. ano, bez výhrad
- b. ano, ale jen částečně
- c. ne, jsme zklamán/a
- d. vůbec ne

Odpovědi studentů studijního oboru UOP jsou uvedeny v tabulce 4. Z tabulky je patrné, že sice převažuje spokojenost, byť jen částečná, ale přibýlo studentů, kteří vyslovili zklamání.

V druhé části dotazníkového šetření studenti hodnotili své profesní kompetence získané v průběhu studia. V otázce číslo 21 se respondenti vyjadřovali ke schopnostem, které podle nich získají v dalších letech na významu. Studenti měli možnost výběru 5 schopností z 15 nabízených. Pět nejčastěji označených schopností je uvedeno v tabulce 5. Studenti učitelství odborných předmětů považují za důležité, i když podle jejich názoru v současnosti často opomíjené tyto schopnosti:

- znalost cizího jazyka,
- komunikační schopnosti,
- adaptabilita a flexibilita,
- orientace v informačních zdrojích,
- používání výpočetní techniky.

Tabulka 4: Zjištěné četnosti odpovědí studentů UOP na propojenost teoretických znalostí a praktických dovedností ve vybraném studijním oboru.

Délka pracovní praxe :							
Možnosti odpovědí:	0-1 let	1-5 let	6-10 let	11-15 let	16-20 let	21-25 let	25 a více let
Ano, bez výhrad	3	1	1	1	0	1	1
Ano, ale jen částečně	11	8	1	1	1	2	1
Ne, jsem zklamán/a	0	2	0	1	0	0	0
Nedovedu posoudit	0	0	0	0	0	0	0
Vůbec ne	0	1	0	0	0	0	0

Zdroj: Vlastní výsledky

Tabulka 5: Pět schopností, které získají v dalších letech na významu

Pořadí	UPVOV	UOP
1.	Znalost cizího jazyka	Znalost cizího jazyka
2.	Schopnost týmové práce	Komunikační schopnosti
3.	Komunikační schopnosti	Adaptabilita a flexibilita
4.	Zběhllost ve vlastním oboru, Adaptabilita a flexibilita,	Orientace v informačních zdrojích
5.	Používání výpočetní techniky, Prezentační dovednosti.	Používání výpočetní techniky

Zdroj: Vlastní výsledky

Z výsledků je zřejmé, že si studenti velice dobře uvědomují nezbytnost znalosti cizího jazyka, ale také komunikačních schopností v profesní dráze každého učitele SOŠ a SOU.

Závěr

Problematika vysokoškolské přípravy budoucích učitelů odborných předmětů je velice široká. Snahou všech vysokých škol, podílejících se na přípravě budoucích učitelů odborných předmětů je, aby studenti získali co nejucelenější teoretické znalosti i praktické dovednosti, aby je také byli schopni aplikovat v pedagogické praxi. ICV MZLU v Brně se v rámci interního vědecko-výzkumného projektu zabýval otázkou obsahu existujícího studijního programu. Jak z výzkumu vyplývá, studenti jsou převážně spokojeni s obsahem studia, ale pociťují určitou nedostatečnost v praktické výuce pedagogických i didaktických disciplín.

Snahou vysokoškolského ústavu Institutu celoživotního vzdělávání MZL u Brně je v následujícím období inovovat stávající bakalářský studijní program Specializace v pedagogice a zakomponovat do něj i výsledky výzkumného šetření tak, aby do praxe odcházeli absolventi vybaveni komplexně profesními kompetencemi, požadovanými při výkonu jistě nelehkého povolání, učitele odborných předmětů.

Výsledky zveřejněné v příspěvku jsou součástí výzkumného záměru, id. kód VZ: 62156 48904 “Česká ekonomika v procesech integrace a globalizace a vývoj agrárního sektoru a sektoru služeb v nových podmínkách evropského integrovaného trhu”, tématický okruh 02 „Hlavní tendence ve vývoji konkurenčního prostředí v podmínkách integračních a globalizačních procesů a adaptace subjektů na nové podmínky integrovaného trhu“ realizovaného za finanční podpory ze státních prostředků prostřednictvím MŠMT.

Literatura

CHRÁSKA, M. 2007. *Metody pedagogického výzkumu*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.

RÝDL, K., KOŠTÁLOVÁ, H., PÍŠOVÁ, M., SPILKOVÁ, V., STÝBLOVÁ, H., TOMÁŠEK, F. 2009. *Tvorba profesního standardu kvality učitele*. Praha : MŠMT, 2009.

VAŠUTOVÁ, J. 2004. *Profese učitele v českém vzdělávacím kontextu*. Brno : Paido, 2004. ISBN 80-7315-082-4.

VETEŠKA, J., TURECKIOVÁ, M. 2008. *Kompetence ve vzdělávání*. Praha : Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1770-8.

DYTRTOVÁ, R., KRHUTOVÁ, M. 2009. *Učitel. Příprava na profesi*. Praha : Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2863-6.

JANÍK, T. 2005. *Znalost jako klíčová kategorie učitelského vzdělávání*. Brno : Paido, 2005. ISBN 80-7315-080-8.

Recenzent: Mgr. Drahomíra Kučírková, CSc.